MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 1995

SWALI LA KWANZA

1. A. Lazima maisha yabadilike kwa kutegemea wakati na mwingiliano wa tamaduni.

(alama 2)

B Kwa kuzingatia utamaduni wa wahenga wao ambamo wazazi wao ndio walimokulia.

C Uaminifu, heshima kwa wakuu, bidii ushirikiano, ukarimu, ungenyekevu, hadhari katika jambo, utiifu na kujitegemea. (½ x 8= alama 4)

D mambo haya yanawapotosha wakaona kuwa yale ya zamani hayana mafao na kuwa yale maendeleo ya siku hizi kama video, filamu, vitabu elimu nk. Ndiyo pekee yafaayo kuzingatiwa na kufuatwa.

-alaye juu ya maisha ya zamani

-maisha ya leo (siku hizi) (alama 4)

E Waalimu, majirani, wanasiasa, wahubiri

F Wanapaswa kuchagua yale mazuri kutoka kwa utamaduni wa kiafrika na pia kutoka kwa usasa wayafuate. (alama 2)

G Maovu, Maasi, tulivu, Makini (alama 2)

H Usiache mbachao kwa mswala upitao

Mwacha mila ni mtumwa (alama 1)

SWALI LA PILI

2. a)i) Wasomi kutafsiri fikra za wazalendo kwa Kiswahili ili kufika/kukaribiana na umma.

ii) Wasomi wanapojaribu kueleza umma jambo la kielimu ama kitaalamu hushindwa kabisa kulieleza kwa lugha ya Kiswahili.(alama 4)

II a) Eleza maana ya methali ifuatayo kwa kifupi: Uji ukiwa moto haupozwi kwa ulimi (alama 2) b) Eleza maana ya misemo ifuatayo: (alama 2)

i) Kukunjua jamvi

ii) Kula mate

c) Maana moja ya ‘andika’ ni kuchora maandishi ubaoni, kitabuni n.k

Toa maana nyingine ya neno hilo. (alama 2)

iii) Badala yake wanachanganya Kiswahili na Kiingereza kiasi kwamba wanaosikiliza hawaeleqi hata kidogo lugha mbili zinatenga wasomi na umma- tuepuke kutumia lugha mbili (alama 4)

b) i) Wanapigania ufundishaji wa lugha zao kama kiingereza na kifaraansa.

ii) Wanatoa porojo kuwa lugha ya Kiswahili haifai na kwamba ni lugha ya watumwa

iii) Wanaaishia lugha kuu za dunia kwa upendeleao na wanaweka Kiswahili katika kiwango sawa na lungha za Kikabila.

iv) Kuwashawishi watu kustawisha lugha za kikabila na lugha za mababa zao.

(alama 8)

c) i) Kuunganisha wenyewe- kutuunganisha ii) Kujenga utamaduni/kuukwasisha utamaduni au kioo cha utamaduni wetu. iii) Kukomboa wenyewe. iv) Kinashindania hadhi na lugha zao.

SWALI LA TATU

3 a) “Baba Wafula, ona barua iliyotoka kwa mwanao. Hata hati haisomeki” . Lo! Baba watoto akamaka. Hii kweli imetoka kwa mwanangu wafua?” waniuliza mimi?” Mama watoto akamjibu. “Tazama maandishi na anwani

basi. Shule ya msingi ya Burungani, S.L.P. 128 Vuga.”

Kituo 1	alama ½
Herufi ndogo 1	alama ½
Alama ya kuuliza 2	alama 1 ½
Kikomo 1	alama ½
Alama ya mshangao 1	alama ½
Alama za kufunga na kufungua	alama ½

b) i) Nyanja nyinginezo (alama 1) ii) Urefu (alama 1) iii) Ukifika utamkuta nyumbani (alama 1)

c) i) Kisugudi nikifundo cha mkono—kia cha mkono

Nguyu ni kifundo cha mguu (alama 2) ii) Ngeu

Juha/mpumbavu/ Mjinga/zuzu (alama 2)

d) Kukaa (alama 1)

Kukalia (alama 1)

e) i) Watu wenye mazoea mabaya husikizana wao hata ikiwa wanguana husangazwa nao (alama 1) ii) Chaana ya ndizi. (alama 1)

f) i) Amenunua kwa shillingi tau (bei) ii) Ameenda moja kwa (kufululiza) iii) Juma amekwenda kwa Hamisi (mahali) iv) Walipata nyongeza ya mshahara ya ishirini kwa mia (sehemu ya kitu)

v) Walikuja mkutanoni wakw kwa waume (pamoja)

vi) Alitembea kwa maringo (namna)

vii) Kwa minajili kwa mintarafu (ya kurejelea) (alama 5)

ii) -<u>Minghairi</u> ya kwenda nyumbani kijana alikwenda sinema (alama 1)

-<u>Maadam</u> nina bidii nitapita mtibani huu (alama 1)

iii) - Istiara jazanda (alama 1)

- Tashbihi (alama 1)

g. i) Kutufanya tulie (alama 1)

ii) Kupoza (alama 1)

h. i) Shimo hili lina kirefu

Shairi lako halima kina cha mwisho

Kitabu changu kina picha nzuri

Amekwenda kwa akina Amina zozote 3 (alama 1x3= 3)

ii) Hana shida/ngumu (alama 1)

Hana muda/wakati (alama 1)

j. i) Kuna uwezekano (alama 1) ii) Hakua uwezekano (alama 1)

i. Ni-na- ondoka (alama 1)

Nafsi wakati Shina (alama 1)

M I i) Shangazizo (alama 3) ii) Mamazo (alama 3)

II Mwanahewa

Mwanamwali (alama 2)

Bata Mzinga

Mwana Seree

Mwanamaji

Mkaza mwana nk. (alama 1)

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 1996
SWALI LA KWANZA

1. **Ufahamu**

a) Mambo manne ambayo ni imani potovu (alama 4)

1. Kuna mbingu na ardhi tu basi
2. Dunia ipo katikati ya maumbile yote
3. Dunia ni tambarare
4. Juu ya ardhi ni mbingu iliyojaa vimulimuli vidogo kulik ardhi
5. Baina ya vimulimuli vipo viwili vikubwa vitwavyo mwezi na jua
6. Mwezi na jua ni vidogyo kuliko ardhi
7. Mwezi ni nyota

b) Maana ya ‘Ukweli wa mambo umejitenga kando’ ‘ni kwamba (alama 2)

Si kweli au
Ukweli untofautiana na imani hii au
Ni kinyume na imani hii

c) Sifa zozote nne za maumbile ya anga (alama 4)

1. Ina rangi ya samawati
2. Mi nusu mviringo
3. Ni kubwa sana
4. Inazidi kupanuka
5. Ndani ya galaksi nyingi ajabu kila uchao 6. Ndani ya galaksi mna nyota nyingi ajabu 7. Nyata ni kubwa sana.
8. Mna sayari tisa zinazolizunguka jua

d) Taja vitu viwili vipatikanavyo katika galaksi (alama 2)

Sayari na nyota au
Miezi au sayari na jua au
Mirihi, mshitara, zalibaki n.k. na jua

e) Sayari mbili ambazo ni kubwa kuliko ardhi ni (alama 2)

Mshitara, zohali, utaridi, sumbla,
Zohali ni sawa na sarateni au zaratani

f) Nyota sio vijitaa vidogo kwa sababu (alama 10)

Jua ni nyota kubwa sana au
Jua ni dogo likilinganishwa na nyota zingine au nyota ni kubwa ajabu

g) Nuru mbili zilizo angani ni. (alama 2)
Nuru ya jua au nyota iliyo asilia nuru ya sayari au miezi kutokana na mmeremeto wa jua

h) i) Neno lenye maana sawa "anga" au " upeo" ni (alama 1)
Bwaka au
Mbingu
ii) Neno lisilo na maana sawa na paa ni (alama 1)
Tosi

i) Maana ya "mambo pengine ni ya hayo" ni (alama 1)
- Kuwa huenda magalaksi mengine yakawa na viumbe hai…Na pensinge watu pia au
- Huenda magalaksi mengine yakawa na maajabu haya au
- mambo ni sawa nay a ardhi. (Jumla=20)

SWALI LA PILI 2.
UFUPISHO:

a) 1. Maisha ya vijana yanaonyesha cheche ya matumaini kwa siku za usoni.
2. Wana sifa za mori na kupenda kujaribu kushika mambo upesi.
3. Upotovu kumawazo na kuiga ambayo ni kipingamizi cha kuendelea kwao kama raia wa kutegemewa. (Zote 3x2=6)

b) 1. Mtoto umleavyo ndivyo akuavyo.
2. Kiini cha matatizo ya vijana wa leo ni mwongozo na vielezo wanavyopokea katoka kwa walezi/wakuu wao.
3. Wana upotovu wa vyombo vya habari au maandishi na vyombo vya habari.
4. Walezi hufunza wasiyoyatenda au walezi hufanya wasivyosema. Au walezi huhubiri maji na kunywa mvinyo.
5. Jamii na mazingira wanamokulia hutukuza kitu kuliko utu.
(Zote 5x1=5)

c) Sifa malezi bora.
1. Kulisha, kuvisha na kuelimisha
2. Kupewa mwongozo unaofaa badala ya kuwanyeshea lawama. 3. Kupewa vielezo vinavyofaa

Jumla ni 17 na kwa utiririko. (Zote 3x2=6)

SWALI LA TATU

3. **MATUMIZI YA LIGHA**

a) i) Bei ya viatu imepanda juu sana siku hizi. (anaweza kuacha juu) ii) Weka mizigo katika gari/ ndani ya gari/garini/ juu ya gari /kwenye gari.

(alama 2)

b) i) Mikono yao imegusana au kukutana lakini inaweza kutengana kwa urahisi/ushirika wa kaeaida/kusalimiana.

ii) Mikono yao imekwama na vigugu kutengana/imeganda. (alama2)

c) 1) **Usijaribu**

Kupunguza/kushusha/kufifisha/kuteremsha/kuteremsha/dudidimiza sauti unapoimba.

II) Huyu ni mtu mpumbavu/mjinga/jura/juha/nyonge/suzu bwege/pimbi.

(alama 1)

III) Binadamu hawezi kumuumba mwenzake

d) 1) Kula uvundo – kutofaidika, kupata hasara, kupata shida, kula mwata.

(alama 2)

ii) Kula uhondo-kupata starehe/neema/raha/ufanisi/manufaa/faida/utamu

(alama 2)

e) **Kuakifisha**

Bwana mwenyetiti, mgeni wetu wa leo wazazi, walimu wote na hata hat hata wanafunzi.

Leo ni siku muhimu. Au; leo ni siku mujimu.

Je mngependa ua

Je! Mngependa niwafahamishe msaada tulipokea kutoka kwa Wizara ya Elimu?”

(alama 4 x½ kwa kilamoja)

f) **Maana**

Mhariri-anayesoma na kusahihisha au kurekebisha maandishi tayari kwa uchapishaji/kusanifisha/kukosoa).

Jasusi-anayepeleleza habari Fulani (alama 4)

g. **i)** **Ngome hii nzuri/hizi nzuri zinapo** ii)
Mitume hawa wazuri wanapendeza iii)
Heshima hii nzuri inapendeza iv)
Ngo’mbe huyu mzuri anapendeza

v) Ngo’mbe hawa wazuri wanapendeza vi) Vilema hawa wazuri wanapendeza vii) Vilema hivi vizuri vimependea (alama 5)

h) **Jina**

kitezi

i) Mnada Nadi
ii) Kikomo Koma iii) ruhusa ruhusu
iv) Ashika/shauku Ashika
v) Hsidi/husada Husudu (alama 5)

i) i) Mseno halisi

“Ninataka kwenda sokoni” mvulana alimwambia babayeake. Au Mvulana alimwambia baba yake, “Ninataka kwenda sokoni.”

“Baba ninataka kwenda sokoni,” (alama 2)

ii) Mseno wa taarifa

Kamau alimwambia shangazi yake kuwa angekuwa akienda pale/hapo kila siku kumwona. (alama 2)

j) Po ya kwanza inaonyesha wakati

po ya pili inaonyesha mahali (alama 2)

k) i) alilia Hapo ii) alifia Hapo iii) aliolea Hapo

Akiongeza ‘ku’ mkosoe kisarufi (alama 3) Jumla=40.

Jinsi ya kukosoa

Ondoa ½ alama kwa kosa la hijai linapotokea mara ya kwanza hadi jumla ya makosa 6 yaani alama 3.

Ondoa ½ alamu kwa kosa la sarufi linapotokea mara ya kwanza hadi jumla ya makosa 12 kwa upande wa ufahamu na matumizi ya lugha ondoa jumla ya makosa 10 ya sarufi yaani alama 5 kwa upande wa muhtasari.

Usikosoe zaidi ya mara 2 upande wa matumizi mabaya ya herufi kubwa, vilevile herufi ndogo (herufi hizo zapaswa kuwa tofauti).

Mwanafunzi akipata sufuri uadhibu tu upande wa hijai-usiadhibu sarufi. Usiadhibu zaidi ya nusu ya alama alizopata mwanafunzi kwa upande wa sarufi.

Muhtasari

Toa zaidi ya kwanza baada ya maneno 10 (yaani alam 1) kisha uondoe ½ alama kwa kila maneno 5 mfano; mwanafunzi aliyezidisha ufupisho wake kwa maneno 20 ata ondolewa alama 2 lakini aliyezidisha kwa maneno 9 haondolewi alama yoyote (lazima yafike kumi kwanza.).

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 1997

1. a) Gesi hatari kutoka viwandani
   Moshi kutoka viwandani
   Utupaji ovyo ovyowa takataka (alama 3)

   b) - Miji ikishakatwa mizizi iliyshikilia udongo haiku tena hivyo kukinyesha maji yanateremka ovyoovyo.
   - Maji ya bahari yakipata joto inapanuka na kufukika yenyewe
   - Maji yakipata joto mvuke unakuwa mwingi na mawingi mazito ya yanaleta mvua nyingin ya ghafla.
   - Miti ikikatwa joto linaleta majagwa.

   c) Ongezeko la watu duniani (alama 3)
   Amechafua mazingira yake (alama 3)

   d) Kugundua kuwa mwezini hakuna hewa ama mvua kuwa sayari nyingine mf. Mirihi zina mvua lakini ni nyingi zaidi
   Kuwa sayari nyingine zina jota zaidi na nyingine zina baridi zaidi
   (alama 3)

   e) Hakuna hewa huko ambayo wachimbaji wangevuta wakichimba Ni ghali kama kupekeka watu na mitambo ya kuchimbia madini hayo
   (alama 3)

   f) Mauti kwa kujaribu kuunda kiunde cha zebaki na pia kutumia viumbe vya elektroniki au kompyuta (alama 3)

   g) Mashavu – viungo vy samaki vya kuvutia hewa
   Madungu Makao yanayolea angani/viota vya ndege
   Asihasirike - Asidhurike/asipate madhara
   Kiunde - Kitu kilichoundwa na binadamu
   (alama 4)

2 a.) Bado wanaihisi ni wageni

Mazingira yaliwafanya wahisi uoga

Wasiwasi juu ya maisha yatakavyokuwa pale chuoni

Kuwa na woga juu ya yale mkuu wa chuo angesema

Walidhani maisha pale chuoni yangekuwa tofauti (alama 7)

b) Majina tofauti ya mwalimu mkuu. Chuo chenyewe hata chumba cha kulala walizoea kusimama mwalimu aingiapo (alama 3)

c) Mkuu wa chuo alipoingia wanafunzi wote walisimama lakini akawaambia wakae. Ndipo alipowajulisha wakuu wote wa vituo mbalimbali kwa wanafunzi. Wanafunzi nao wakajua kwamba pale chuoni hmna haja ya uoga, kuwa mambo yatakuwa mazuri kwao. Wasiwasi ukawaishia na wakapoa tayari kuanza maisha ya pale. (alama 10)

SWALI LA TATU

3. a) Mzazi alitaka motto afike nyumbani mapema siku iliyofuata, kisha akamwuliza kama alikuwa ameyasikia hayo aliyoambiwa. Mtoto akajibu kuwa angejaribu kufanya hivyo lakini mwalimu alikuwa amesema wao wangefanya mtihani jioni ya siku hiyo.

b) i) Kiguu chake hakijapona baada ya kuumwa na kijibwa cha kijijini

ii) Kijumba chenyewe hakikujengwa kibondeni karibu na kijito

(alama2)

c) i) Nataka upikishe chakula hiki vizuri ii) Toa ushuru wa forodhani.

d) i) Usije hapa kwani sitakuwapo

Usije huku kwetu kwani sitakuwapo

Usije humu mwetu kwani sitakuwapo (alama 1)

ii) Basi la shule limeharibika, moshi mwingi unatokea dirisani na maji yanatirika ovyo (alama 1)

e) i) Nyumu alimshinda farasi kukimbia

Milango yote yajifunga ovyo, nenda ukaifunge

Hamisi amezikata nyasi vizuri

Jiwe lile liliyaangukia matunda (alama 4)

f) i) Kumwendea mtu kinyume

Kupewa hongo (alama 4)

Kutunga sentensi alama 1 kuelea alama 1

ii) Ukitaka cha mvunguni sharti uiname

Ukiona vyaelea vimeundwa (alama 4)

g) i) Kauli ya kufanyiana/kufanyana mf. Kupigana ii) Wakati uliopo-anakuja iii) 'na' ya kiunganisha – mama na motto iv) Kiambatanishi naye

v) na ya kutendwa mf. Amepigwa na jiwe (alama 4)

h) I Alikimbia kwenda kuona nyoka (alama 2)

Alikimbia alipoona nyoka

Alikifagia kwa ufagio

Alikula chakula chote (alama 2)

Masikio yangu si mazuri ama sielewi unavyosema (alama 1)

Mimi ni mgonjwa.

II ago

Mahame, ganjo

i) Yaliyowafika

Aliyemfahamisha

Litakalompata (alama 5)

j) Amini

Amana (alama 2)

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 1998.

UFAHAMU

a) Kutumbisha

Sayansi ya kutumbisha

Sayansi mpya

Sayansi ya kutumbisha na matokeo yake

Sayansi ya kutumbisha

Sayansi ya 'Clong'

Tamaa ya kutumbisha

Ajabu katika uzalishaji

Uzalishaji mpya

Tama ya kutumbisha

(yoyote 1 x 2)

b) Njaa

-Upungufu wa ardhi

-Kupigania mashamba (zote mbili (2x1).

c) Wangali wanafanyiwa utafiti

Hawajui ni madhara gani yanayoweza kuletwe nao/kivao

Hawana uhakika kama wanaweza kuishi nje ya maabara

Sheria haiwaruhusu wanasayansi kuwatoa nje “Yoyote (1x3=3)

d) Jinsi binadamu anavyoendelea kufanya utafiti ili ajiondolee unyama ndivyo anavyojijuta katka maafa au utafiti ukikithiri utaleta maafa.

‘Akijieleza sawasawa (alama 2)

Aliyeshughulikia upande mmoja (alama 1)

e)
- Aliyetumbishwa aweza kuwa mweledi zaidi ya binadamu wa kawaida na kuwatatiza
- Aliyetumbishwa aweza kuwa na uwezo mdogo wa kiakili na hivyo kuwa mzigo kwa wale wa kawaida
- Ni kuharibu msingi wa jamii
- Aliyetumbishwa si binadamu halisi
- NI kuharibu taasisi za maisha-Utamaduni, itikadi, ndoa, lugha na kadhalika
- Kutakuwa na maumbile sawa ya watu au kutatokea ukosefu wa maumbile tofauti. (zozote 2x2=4)

f) Matumizi mabaya ya ujuzi ule

Mweledi atatumbisha watu wasio wa kawaida

Mweledi aweza kuangamiza ulimwengu huu na kuutawala ulimwengu mpya wote

Kitakuwa na msongamano wa watu duniani

Ukosefu wa huduma muhimu za jamii

(Yoyote (1x4=4)

g) Watoto hao wanaweza kuwa weledi aidi Wanaweza kuwa na uwezo mdogo kiakili

Wenti wao watakuwa mayatima

Watarithi kasoro za mwili au magonjwa yasiyo na tiba au yanayo ambukiza na Kuangamiza binadamu wa kawaida.

Kuwepo kwa uhuru wa kutumbisha mayai ya wafu’ (Zozote 2x2=4’)

Makosa

Sarufi- Hadi ½ ya maki katika kila swali (mak alizopata) kwenywe sufuri usitoe

Hijai- Ondoka kila mahali hata kwenye sufuri. Mwisho, ondoa jumla ya makosa sita yaani. (alama 3)

SWALI LA PILI

Ufupisho

a) Kiswahili kinasemwa na watu wengi ulimwenguni
Kinafumika kwa minajili ya matangazo ya habari katika idhaa nying na mashirika ya habari ulimwenguni.
Kinafunzwa katika vyuo mbalimbali ulimwenguni au kama lugha ya kigeni (3x2=6)

b) Kilianza kuzungumzwa na wangozi
Wangozi waliishi shungwaya (kati ya Somalia na Kenya)
Lugha ya wangozi siku hizo, ambayo ndiyo mzazi wa Kiswahili, iliitwa Kiongozi.

c) Wageni waliotoka Mashariki ya kati walikaribishwa na Wangozi
Wageni waliingiliana na wengyji kwa kila njia/hali
Wangozi wakaitwa waswahili na wageni
Wangozi walielimika kwa njia/hali
Wangozi wakaitwa waswahili na wageni
Wangozi walielimika kwa njia/hali mbalimbali
Lugha yao ilipanuka ilipochukua msamiati wa kigeni
Lugha yao ikaitwa Kiswahili wala si Kiongozi
Kiswahili kilishukiwa kuwa lugha ya kigeni
Lugha ya kiafrika asilia hata hivyo/kitovu chake ni Kenya na Somalia
(8x1=8)

KUTUZA

Ziada=Idadi ya juu zaidi huangaliiwa
Ya kwanza 10= alama 1
Matano zaidi= alama ½

Sarufi = makosa 10 yaani alam
Hijai = Makosa 6 yaani alama 3

SWALI LA TATU

Nyekundu-vitahiniwa

MATUMIZI YA LUGHA

a) Nilipomwendea. Aliniangalia kisha akaniambaia, ‘Siamini kuwa ni wewe uliyeandika barua hii’ (½ x6=3)

b)

Watu	**wane**	**Walipeperushwa**
Jina	Kivumishi	Kitenzi
Juu kwa juu	na upeopo	mkali
Kielezi	Jina	Kivumishi

- Chukua kimojawapo cha majina hayo mawili na vivumishi hivyo viwili.

Kila kisehemu=alama (1x4=4)

c) Pekee: Dhahabu
Almasi

d) i) Na
ii) Mpaka au hata

e) i) Mhasibu: uwekaji hesabu y apes/naye hesabu na kuweka hesabu hiyo
ii) Mhazili: Mpiga taipu, anayeshughulikia maandishi ofisini/sekretari/karani.

f) Kiulizo-Pi
i) Wapi/Wepi
ii) Yupi

g) Kifaru hana manyonyo ilhali nyati anayo Kifaru ana masikio madogo kuliko ya nyati
Kifaru ana pembe moja na nyati mbili
Kifaru ana pembe mbili, moja ndefu kuliko nyingine ilhali zile za nyati ni mbili ziliztoshana urefu.
Pembe za kifaru zinapatikana usoni karibu na pua lakini za nyati ziko kishawani
Kifaru ana mkia mfupi kuliko wa nyati
Kifaru ana miguu mifupi iliyo na matende lakini ya nyati ni mirefu na ina kwato
Ngozi ni ngumu (Ya kifaru) ilhari ya nyati ni laini
Kifaru ana kichwa kirefu chembamba lakini nyati an kifupi kinene.
Pembe za kifaru zimenyooka ilhali za nyati zimejikunja

Kifaru ni mkubwa kuliko nyati

Kifaru ni mfupi na mpana ilhali nyati ni mrefu na mwembamba.

H **YUYU HUYU**

i) Kuchokoa chokoa maneno - Kudadisidadisi

- Peleleza
- Tafuta undani wa jambo
- Chunguza chunguza
- Udaku - Dakuadakua

ii) Kumeza shubiri - Kuvumilia machungu

- Kufa kikondoo
- Meza mumtitu

Aliyetaja au kutumia maana apewe alama 1

j) Mwamafunzi afanikiwanye maishani ni ule asomaye kwa bidii na pia atiiye/awatiiye wali wale. (alama 2)

Sehemu 3 = alama 2

2 = alama $1^1/_2$

1 = ½ alama

MWONGOZO WA SUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 1999
SWALI LA KWANZA

UFAHAMU

(a) Mahali pa mwanamke ni jikoni (1 x 2)
Kazi yake ni kuitumikia jamii

(b) Anafanyishwa kazi nyingi (alama 2)

(c) Afanyayo mwanamume mwanamke pia hulifanya (alama 2)

(d) Ndoa

Kiasili	Kisasa
Ndoa ya lazima	Ndoa si lazima
Alilazimika kumzalia mume watoto	Anazaa watoto kwa hiari
Alitumishwa	Ana uhuru wa kufanya atakalo
Alifanya kazi ya jikoni	Si lazima aende jikoni
Aliamuliwa kwa kila jambo	Anajiamulia mwenyewe
Alimtegemea mume	Anajitegemea/hujikimu
Alinyamaza alipoteswa	Hujitetea akiteswa/ hupigania haki

ELIMU

Hakuenda shuleni	Anaenda shuleni
Alikuwa na Elimu ya kiasili	Hana Elimu ya kiasili (1 x 2 = 2)

(e) Hapendezwi naye. Ni mkaidi, mshindani, mzushi (2)

(f) Mahali pake ni jikoni
Akiteswa alipaswa kunyamaza/ kufyata ulimi
Lazima aolewe amzalie mume watoto
Hapaswi kupelekwa shuleni
Anapaswa kufanyiwa uamuzi
Hapaswi kujitetea
Anakazi maalum (1 x 4 = 4)

(g) (i) Akafyata ulimi – akanyamaza
(ii) Ukatani – umaskini
(iii) Taasubi za kiume fikra/ wazo la kibaguzi/ uchoyo
Mwanamme kuona bora kuliko mke
(iv) Aushi Maisha/ kudumu/ milele/ daima/ alfulela
(1 x 4 = 4)

SWALI LA PILI

MUHTASARI

(a) Hoja

Alikuwa na mazoea ya kupitia pale pale

Alikuwa amelala pale pale bila kutingishika

Alikuwa katika hali hiyo kwa miaka mingi

Alishangaa tena

Alimwona akijipinda kwa mbali akadhani macho yanamhadaa

Alipohakikisha macho yanamdanganya, akaamua kwenda zake

Lakini kutazama nyuma alishtuka kumwona mtu yule akigeuka, akifunua macho na kuketi

Alizungumza lugha iliyofanana na Kiswahili

(kila hoja 1 ½ x 8 = alama 12)

(a) Hoja

Mtu huyu alidai kuwa amelala pale kwa siku moja/ muda mfupi

Kiumbe huyu alikuwa amevaklia ngozi iliyochakaa kwa mpito wa wakati

Alimkumbusha kwamba alikuwa amelala pale kwa miaka mingi

Kiumbe yule alimkagua na akasema (amevaa kizungu) alikuwa tofauti na vijana aliowazoea

Aligundua kuwa alikuwa amelala pale kwa karne nzima

Kila wazo alama	1 x 5 = 5
Utiririko alama	3
Alama	8

B

(a) (i) Debe shinda haliachi kutika

Kelele za mwenye nyumba hazimgusi mpangaji

Maji ya moto hayachomi nyumba

Kelele za Chura hazimzuii ng’ombe kunywa maji

Vishindo vya mashua havishtui bahari

Manen makali hayavunji usingizi

Nastahamili maovu maneno hayana kovu

(ii) Hajali utamaduni/ hana kizuizi/ aibu/ desturi cha haramu hana mpaka

Kiguu na njia/ hatulii/ anatembea tembea

(b) Tega Weka kifaa kifyatuke

Jaribu kunasa
Kufumba
Kuwa tayari kusikiza
Fanya ujanja
Hepa kazi

Tenga Weka kando
Aina ya samaki
Susus la mzingo

(c) Rudi rejea, adhibu, onyo, rekebisha tabia, tia adabu
Nguo kwa fupi, kulipa deni

Fundi Elimisha mdudu kama kiroboto (tekenya), mbuu, bomwe, juvya, elevusha, lea/ tunza

(d) Makarazi
(e) $\frac{1}{2} + {}^{1}/6 = {}^{2}/_{3}$
(f) Mboni

Kiko/ Kiwiko/ kitimbili/ kifundo/ kiwimbi/ kisuguu/ kivi

(g) (i) Mjomba
(ii) Nafaka – mawele, mchele, mahindi

SWALI LA TATU

A. MATUMIZI YA LUGHA

(a) Umeziona kalamu nyekundu zilizopotea
(b) Nemekuondolea tatizo lako yafaa unishukuru
(c) (i) Makumbushano, makumbusho, kumbusho (ma), kumbkizi, ukimbukaji….ku…
Mshoneleaji, ushonoleaji, wasonaji shoni
(ii) Mcheko, mcheshi, uchekaji, kicheko, kichekesho (vi)
Vicheko, macheko, mchekeshaji ….. kucheka…… (1 x 6 = 6)
(d) (i) kujikosifika (1)
(ii) Ipandwayo/ inayopandwa (1)
(e) Yamezidi (1)
Hazitoshi (1)

(f) "Sijaona kitabu kizuri kama hiki, utaniazima siku ngapi?" Bashiri alimuuliza sijaona au

Sijaona, Sijaona kitabu kizuri kama hiki, utaniazima siku ngapi? Bashiri alimuuliza

Sijaona

Au

Bashiri alimwuliza Sijaona, "Sijaona kitabu kizuri kama hiki, utaniazima siku ngapi? (½ x 6 = 3)

(g) Fahamu, elewa, tambua, maizi (1)

Gimba/ nyota itiayo mwanga/ mwangaza mkubwa (1)

Au Kwetu (nafsi)

Mahali (umilikaji) (1)

(h) u ny mf uzi-nyuzi uta-nyuta u k mf ukuta – kuta ukope- kope u m mf ugonjwa – magonjwa u f mf ufagio- fagio u mb mf ubao – mbao

u nd mf ulimi- ndimi

umoja mf waraka- nyakara / wayo- nyayo (1x 5) **MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 2000**

SWALI LA KWANZA

MUHTASARI

1. (a) Mashambani	**Mjini**
- Hutegemea kilimo	hutegemea viwanda
- Wanawake hawajui haki zao/ hawazipigani	wanawake wanajua haki zao
- Hawana maendeleo/ waishi kama babau zao	waishi kisasa
- Hawapendi mabadiliko	
- Hawana tenologia	

(b) Uhusiano

Mungu ndiye mwenye uwezo mkubwa/ ndiye aliyeviumba viumbe

Viumbe ni wategemezi/ hafifu/ hawana uwezo/ wanyonge

Hisia

- Viumbe humtegemea Mungu kiasi kuwa bila yeye wataangamia
- Hisia ya huruma

(c) Wanawake na watoto hawana haki/ ni watumwa

(d)

Tarakilishi	-	Kuwasiliana
Mangala		Kuona viumbe vidogo
Nangala		kuona sayari ya thurea zilizoko mbali
Runinga		kusikiliza na kuona
Simu	Kuwasiliana	
Ghala	Usafirishaji	
Viwanda		Uandaji wa bidhaa
Majumba		makaazi/ Biashara

(e) Waweza kuwasiliana ulimwengu kote kwa kutumia teknologia ya kisasa (vifaa *vilivyo tajwa katika (d)*

Kuona nakusikia kote ulimwenguni

(f) (i) Mahali/ nafasi/ hadhi/ wajibu/ jukumu zao katika jamii

(ii) Wameendelea kielimu/ sayansi/ teknolia/ kimawasiliano. Kiufundi

2. (a) Vijana wapendano hulenga kuishi raha mustarehe

Kabla hawajaona hudhikika na kidhikishana kwa kutaka kuaminiana

AU

Kutiliana shaka kila wanapokuwa mbalimbali

Agalabu hulaumiana

Husameheana na kuendeleza mapenzi

Hugundua ile raha ni ndoto tu

Uhalisia wa mambo ni kuvumiliana

(b) Mwanasiasa hupigana awe mjumbe

Achaguliwapo anakuta hatambuliwi kama bwana mkubwa

Huo ukubwa hutegemea mambo mengi/ mengine/ pesa, magari/ sauti katika jamii

Msomi huanza bidii udogoni

Hulenga kutabuliwa kielimu

Husoma afikie kilele/ daraja ya juu/ shadada tatu na mifano

Akiajiriwa hugundua watu hawakijali kisomo chake/ watu humwona mvivu

Anapofika kilele husahau kama ni binadamu wa kawaida

Huishi hujisikia mwiwa

3. (a) (i) Alipatiwa vitu mbili, soda na chupa kando kando

(ii) Alipatiwa vitu mbili, pamoja, soda ikiwa ndani ya chupa

(b) Jengo – mjengaji/ mjenzi- Ujengaji/ ujenzi
Pendo - Mpendaji/ mpenzi – upendo/ upendaji

(c) (i) Alfajiri – kielezi cha wakati
(ii) Sana- kielezi cha namna/ jinsi/ kiasi/ kiwango/ kadani

(d) Msemo halisi
Yohana alisema “Njiani kulikuwa kumenyesha sana ndio sababu tumechelewa”

(e) (i) Ritifaa- kuonyesha maneno/ majina ya ving’ong’o mf Ng’ombe
Kufupisha maneno mf. Takwenda – (tutakwenda)

(ii) Parandesi
Kutoa maelezo zaidi/ kufafanua
Kuonyesha maneno yaliyo ya lazima
Kuonyesha maneno yaliyo na maneno sawa
Katika tamthilia kutoa maneno ya waigizaji
Kufungulia nambari za kourodhesha

(ii)
Kukatiza usemi- kutomaliza- kigugumizi Unukuzi wa usemi wa mtu mwingine

(iv)
Kuonyesha hisis ya moyoni/ furaha, huzuni, hasira

(f)

Silabi	Vitendo	Matumizi
La	lalisha	alimlalisha mtoto
Nywa	kunywa	alimnywesha maziwa
Fa	ficha	alijificha kichakani

(g) ile- ngeli/ jina/ kionyeshi/ Kiwakilishi/ kiashiria
Yangu – kiwakilishi
Niliyo – kiwakilishi/ wakati / nafasi/ ‘O’ rejeshi
Ina- ngeli/ wakati/ jina / kiwakilishi

(ii) Mimi- nafsi
Nina- nafsi/wakati
Kumwona - nafsi
Aliyepata – nafsi/ ‘O’ rejeshi

(h) (i) Nyuta zao/ zake ni ndefu na kubwa sana
(ii) Merikebu zitakazofika kesho zitang’oa nanga kesho kutwa

(i) (i) Kijiti ambacho kilivunjika kilimuumiza Amiza mguu
(ii) Barua ambazo zitaandikwa na baba kesho zitatumwa mwaka ujao

(j) (i) Bahasha iliyonunuliwa jana ni kubwa na nzuri
(ii) Mananasi haya yanauzwa ghali kwa sababu yameiva vizuri sana

B

(a) (i) hamali/mchkuzi/ mpagazi
(ii) Mnajimu/ majusi

(b) (i) Vita vya panzi neema ya kunguru
(ii) Kawia ufike

(c) Chakula kimemwagika chungu nzima
Fundu la vitu/ idadi
Mdudu mdogo mweusi
Kali- kinyume cha tamu
Pele- uvimbe mwilini/ chunusi

(d) (i) Bumba la – nguo / nyuki/ karatasi/ noti
(ii) Genge la – wezi/ vibarua/ wakora

(e) (i) Hatafaulu/ hatafanikiwa/ hatafua dafu/ kula mwande
(ii) Kutoboa siri/ fichua siri/ fukua siri

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 2001

SWALI LA KWANZA

(a) (i) Mwanaume

Alikuwa na uwezo wa kuamua
Alistahili elimu ya juu
Ni mrithi
Ni kiongozi
Ni mwenye akili bora
Alidhaminiwa kuliko bora
Alidhaminiwa kuliko mwanamke
Ni mshauri

(ii) Mwanamke
Hatoi kupata elimu ya juu
Hastahili kurithi mali/ ufalme
Si kiongozi
Wa kuolewa
Ni chombo cha kutamanika
Ana akili dhaifu/ ana akili duni

(b) (i) Kwa nini mfalme aliwauliza wakwasi kwanza tafsiri ya kitendawili (alama 2)
Waliaminika au walidhaminiwa kuwa wenye ujuzi na maarifa
Waliheshimiwa/ Nasaba bora/ Ukoo mzuri
Walikuwa washauri wakuu wa mfalme
Alitarajia mmoja wao amuoe bintiye hoja yeyote iliyokamilika

(ii) Kwa nini Mfalme alishangaza na jawabu la binti yake (alama 2)
Mfalme alitarajia thamani ya tiba iwe kubwa
Kishaufu ni kitu duni

(c) "Akili ni nywele, kila mtu ana zake." Dhihirisha jinsi methali hii inavyobainika katika hadithi hii (alama 4)

1. Mwanakishwira alikuwa na akili bora kuliko mfalme/ wakwasi
2. Mchungaji alikuwa na akili nyingi kuliko mfalme
3. Mwanakishwira na mchungaji walikuwa na akili nyingi kuliko wakuasi na Mfalme

Lazima pande zote mbili zilinganishwe wenye maarifa na wasio maarifa kila upande.

(d) Ni nini maoni yako kuhusu mwanaume aliyemwona mwanakishwira na kwa nini alikubali kuolewa na huyo. (alama 3)

1. Mwanaume hana taasubi ya kiume

2. Mchungaji ana akili sawa na Mwanakishwira
3. Mchungaji ndiye alitoa tiba ya ugonjwa wake
4. Mmoja alifumba fumbo (mwanakishwira) na mwingine akafumbua (mchungaji)
Hoja yoyoye moja

(e) (i) Licha ya kuwa/ bali na/ zaidi ya kuwa/ juu ya hayo/ vile vile/ pia/ isitoshe/aidha/ kuongeza

(ii) Akilalamika/ alifura/ alihuzunika/ akisononeka/ akiwa na uchungu aliopita kiazi
(iii) Uzuri usio fifani/ wa ajabu/ mwingi sana
(iv) Akamshauri/ akampa mawaidha/ akamwasihi/ akamwangazia/ akamwambia/ akamwarifu

SWALI LA PILI

2 (a) (i) Alikuwa amewashinda wareno mahasimu wake na kwa hivyo wangendi kumwadhibu vikali
(ii) Ili Wareno wakija wakija wasikute chochote cha kuwavutia macho na watukomee kabisa
(iii) Hakutaka yaliyowapata wafaza yampate yeye na watu wake.
(3 x 2 = alama 6)

(b) (i) Faza alipoasi utawala wa Kireno aliangamizwa kinyama/ faza ilipoasi utawala wa Kireno Wareno waliangamiza chochote chenye uhai
(ii) Kila mreno hata kasisi aliunga mkono tokeo hili/ hakuna mreno hata mmoja aliyekilaani kitendo hiki.
(iii) Mfalme Yusuf baada ya kuwashinda Wareno aliwaamuru watu wake wahame aungamize mji ili wareno warudipo wasipate chochote cha kuwavutia.
(iv) Aliamua kuwashambulia Wareno katika vyao vyote katika mwambao mzima wa mashariki ya Afrika.
(v) Alienda Uarabuni kutafuta silaha
(vi) Alianza kuwashambulia Wareno kuko huko uarabuni kisha akaendelea kuwashambulia katika mwambao wa Afrika mashariki na kokote walikokuwa. (6 x 2 = alama 12)

SWALI LA TATU

3. (a) (i) Yule ndiye mkwasi aliyenusurika
(ii) Yule ndiye mkwasi ambaye alinusurika
(b) Andika umoja wa sentensi hizi

(i) Kwato za wanyama hutufaidi

Ukwato wa mnyama hunifadi (alama 1)

(ii) Mnataka vyeti vya kuwasaidia

Unataka cheti cha kukusaidia / kumsaidia (alama 1)

(c) Andika ukubwa wa:

(i) Mwizi aliiba kikapu na ng'ombe

Jizi liliiba kapu na ng'ombe/ jizi liliiba jikapu na jing'ombe (alama 2)

(d) Tunga sentensi sahihi ukidhihirisha wingi wa majina yafuatayo

(i) Ukanda

(a) Uzi au mshipi/ eneo ama sehemu Fulani/ wingi wake ni kanda (alama 1)

(ii) Uzee

Hauna wingi wa uzee tu

(e) Sahihisha sentensi zifuatazo bila kugeuza maana

(i) Kikombe chenyewe kimevunjika ni kipya

(a) Kikombe kilochovunjika ni kipya/ kikombe chenye kuvunjika ni kipya/ kikombe

Kipya kemevunjika / kikombe kipya ndicho kilichovunjika (alama 1)

(ii) Nimepeana kitabu kwa mwalimu mkuu

(a) Nimempa mwalimu mkuu kitabu/ Nimempatia kitabu mwalimu mkuu (alama 1)

(f) Tunaweza kusema katika chumba au

(i) Chumbani

(ii) Ndani ya chumba

(g) Andika sentensi zifuatazo katika hali ya kutendewa

(i) Yule Ng'ombe alizaa ndama mkybwa jana (alama 2)

(a) Ndama mkubwa alizaliwa/ alizaliwa na ng'ombe yule jana

(ii) Mavu hawa wamemsumbua Nyatogo kwa muda mrefu

(b) Nyatogo amesumbuliwa na mavu hawa kwa muda mrefu (alama 2)

(h) Kwa kurejelea ngeli za mahali. Andika sentensi tatu ukionyesha matumizi ya kila moja (alama 3)

Hapo ndipo alipozaliwa (PO)

Huko ndiko alikozaliwa (KO)

Humo ndimo alimozaliwa (MO)

(i) Andika sentensi za mseto kutokana na mbili fupi ulizopewa

(i) Mwanafunzi amesoma- kwa bidii. Mwanafunzi anataka kupita mtihani

(alama 1)

(a) Mwanafunzi anasoma kwa bidii ili apite mtihane. Pia kusudi / kwa kuwa anataka/ kwa vile anataka/ ndiposa/ ndipo/ maadama/ mathali n.k

(alama 1)

(ii) Leo nimerudi nyumbani. Sipendi kuishi hapa

(a) Leo nimerudi nyumbabi ingawa sipendelei kuishi hapa. Pia ijapo/ ilipokuwa/ hata kama/ ingawaje/ ijapokuwa/ lakini n.k (alama 2)

(j) Geuza sentensi hizi kutoka msemo wa taarifa hadi msemo halisi

(i) Mama alisema nichukue nafaka yetu nikauze sokoni(alama 2)

(a) Mama alisema " chukua nafaka yetu ukauze sokoni"

(b) "Chukua nafaka yetu ukauze sokoni" mama akasema

(ii) Mwalimu aliomba aletewe vitabu vyake kutoka darasani (alama 2)

(a) "Nileteeni vitabu vyangu kutoka darasani". Mwalimu aliomba

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 2002

SWALA LA KWANZA

1. (a) Kutokana na busara yake/ urazini/ hekima/ uwezo wake/ maarifa yake ya kuweza kuyatawala mazingira. Binadamu anasababisha hasara/ anahatarisha maisha ya viumbe vyote/ anaharibu mazingira akisingizia maendeleo

(Akiegemea upande wa maarifa akose kutaja matendo ya uharibifu mpe alama 2) Akiegemea pande zote mbili mpe alama 4)

(b) Binadamu hujaribu kujiimarisha kimaisha kwa kukata miti kutegemea bidhaa viwandani na hivyo kusababisha ukosefu wa mvua, kuwepo kwa jangwa, ukataji wa miti uchafuzi wa maji, uchafuzi wa hewa, maji yakitiririka kwa mito yanaleta madhara mbalimbali. (alama 4)

(c) Itaangamiza maisha ya viumbe vyote

Miale ya jua yenye smu itatufikia moja kwa moja na kutowesha uhai wa viumbe vyote.

Miale ya jua itaangamiza/ itatowesha uhai/ kusababisha maafa/ kuhatarisha uhai.

(Wazo la kutoa uhai lijitokeze) (alama 2)

(d) Kusababisha ukosefu wa mvua/ uhaba wa mvua

Maafa yameimei au viumbe pamoja ya maradhi

Uhai utotoweka duniani

Kuwadhuru viumbe wa majini

Madhara kwa mimea na binadamu kupitia kwa ulaji wa vyakula

Kiangazi/ kukauka kwa mimea na visima vya maji

Uharibifu wa utandu

(e) Sisi wenyewe kuchukua jukumu la kusafisha mazingira yetu

Kuwafunza watoto kuhifadhi mazingira yao ni kuyaweka safi

Kutahadharisha umma wa ulimwengu dhidi ya uharibifu wa mazingira na mali asili

Kuzuia hewa yenye sumu kutoka viwandani na kuzuia kusambaa kwa gesi

Kusafisha maji yaendayo mitoni

Kujenga viwanda mbali na makao ya wanadamu

(a) Mtoto hufuata maagizo (tabia na mwenendo) wa mamaye/ mtoto hufuata tabia ya mamaye.

(b) (i) Kusana- kutengeneza/ kuvumba kuanda/ kubuni/ kuzua

(ii) Mchapuko- kuongezeka kwa kasi/ kwa haraka/ kuibuka kwa kasi upesi

"Tafadhali niletee vitabu vyangu kutoka darasani" mwalimu aliomba

(k) Eleza maana mbili tofauti za sentensi hii

(i) Wenzake wamelipwa pesa zao, yeye bado amelala

1. Pesa zao wenyewe pamoja na zake
2. Pesa zao wenyewe bila zake
3. Pesa zao na wengine na waliohusika hawana/ angala usingizini/ hana habari/ aegemee upande wa pesa au upande wa kulala

(a) Eleza katika sentensi maana ya misemo ifuatayo

(i) Uso wa chuma **(alama 1)**

Sentensi ionyeshe uso usionyeshe hisia zozote

(ii) Kuramba kisogo

Sentensi yaonyesha kusengenya kwa kutumia ishara

(b) Andika visawa (maneno yenye maana sawa) vya maneno haya:

(i) Sarafu/ gwewazi/ fulusi/ darahima/ hela/ pesa (alama 1)

(ii) Keleji. Dhihaki/ stihizai/ dharau/ bero/ kebali/ dunisha (alama 1)

(iii) Daktari. Tabibu/ mganga/ mzamifu/ msoni/ mhazigi/ tweza/ ihadi/ kinaya/ kishindo (alama 1)

(c) Kwa kila jozi ya maneno uliyopewa tunga sentensi mbili kutofautisha maana:

(i) Ini- kiungo cha mwilini
Hini – nyanyasa, hiani kinyuma, ona n.k (alama 2)

(ii) Tairi- mpira wa nje wa gurudumu
Tahiri – tia tohara

(d) Andika kinyume cha

(i) Shairi. Shwari/ heri/ sudi/ utulivu/ wema/ neema/ baraka (alama 1)
(ii) Oa- taliki/ acha/ tenga

(e) (i) Anayefundisha mwari mambo ya nyumbani huitwa
Kunguri

(ii) Samaki anayejirusha kutoka majini huitwa (alama 1)
Mkizi.

SWALI LA PILI

2. **(A) MATAYARISHO)**

Katika vipindi mbalimbali vya historia kumeibuka magonjwa mengi hatari. Magonjwa haya yalitafutiwa tiba baada ya kuwaua watu wengi. Kuna ugonjwa mpya duniani uitwao ukimwi.

Ukimwi umeawaua mamilioni ya watu kote ulimwenguni na unazidi kuenea kwa kasi. Umewadhiri sana walio kati ya umri wa miaka 15 hadi 49. Hili ndilo kundi linaloweza kutunza jamii. Kutikana na kuwaua watu wengi nchini Kenya maradhi haya sasa ni janga la kitaifa. Nchini Kenya Ukimwi uligunduliwa mwaka wa 1984 na kutokea hapo umewaua watu wengi sana.

(i) Vipindi mbalimbali vya historia vimeshuhudia kuibuka kwa magonjwa ya ajabu/ tauni, kifua kikuu, homa ya matumbo n.k

(ii) Magonjwa haya yamewahangaisha watu na kuzishughulisha bongo za wanasayansi na madaktari katika kutafuta tiba.

(iii) Magonjwa haya yaliwaua maelfu ya watu na kutibua mifumo na taratibu za maisha ya watu/ yaliwaua watu wengi.

(vi) Magonjwa hayo yaliweza kuchunguzwa na kutafutiwa tiba
(kabla ya kumaliza kizazi cha binadamu/ akamilishe hadi mwisho)

(v) Ulimwengu wa sasa unashuhudia janga lingine la maradhi sugu ya ukimwi

(vi) Ukimwi unazidi kuenea kwa kasi. Umewaua mamilioni ya watu kote ulimwenguni.

(vii) Ukimwi unazidi kuenea kwa kasi ulimwenguni (lazima wazo la kasi litokee)

(viii) Wengi wa walioambukizwa ni kati ya miaka 15 – 49.
(ix) Kundi hili lina nguvu/ linatunza jamii/ wanaosalia ni watoto wa wakongwe wanaoachwa.
(x) Ukimwi uligunduliwa Kenya mwaka wa 1984 (lazima ataje Kenya)
(xi) Watu zaidi ya 500 hufa kila siku
(xii) Ukimwi sasa ni janga la kitaifa

(B) MATAYARISHO

Hospitali, zahanati, makundi ya kujitolea na mashirika mbalimbali huwahudumia wagonjwa. Huwapa tiba ya kisaikologia na huwapa ushauri hima wa kuishi ili wasikate tamaa. Historia inatupa matumaini mema kuwa siku moja tiba itapatikana. Tujikinge tukiwa na subira kwani subira huvuta heri.

(i) Mashirika na makundi ya kujitolea kuwahudumia wagonjwa
(ii) Makundi hutoa tiba ya kisaikologia na kuwapa ushauri na hima ya kuishi badala ya kukata tama
(iii) Wengi hutibiwa nyumbani kwao
(iv) Matumaini ya tiba kutokea

SWALI LA TATU

1. MATUMIZI YA LUGHA

(a) Kianzishi cha ngeli ya KI-VI k.m kisu kimevunjika – visu vimevunjika
Kuonyesha hali ya udogo k.m mtu- kijitu. Kijitu kimepotea
Kitendo kutendeka huku kingine kikiendelea
Ki- kuonyesha masharti - ukistaajabu ya Musa utaona ya Firauni
Ki- Kuonyesha nyakati zote- nilipofika alikuwa akiandika

(b) (i) Nilisoma kitabu chake

Tulisoma vitabu vyao

(ii) Umekuwa mwadilifu kupindukia

Mmekuwa waadilifu kupindukia

(iii) Alishinda nishani ya dhahabu

Walishinda nishani za dhahabu

(c) Watu wengi wamezoea kusema, “ajali bwana!” Basi yakaisha hapo. Lakini kufanya hivyo ni sawa?

(d) (i) Mafuta haya yaachuruzika sana

(ii) Mwinuko ule ndio mwanzo wa mlima wa chungu

(e) (i) Kitabu kilichopasuka ni changu/ kitabu kile kilichopasuka ni changu/ kile kitabu kilichopasuka ni changu.

(ii) Mtoto aliyeanguka ni ndugu yangu/ Mtoto ambaye alianguka ni ndugu yangu

(f) (i) Matawi ya mti ambayo hayakukauka hayakukatwa

(ii) Matofali haya hayatumiki/ hayatumiwi kwa ujenzi wa nyumba

(g) (i) Chakula chochote kikibaki hutupiliwambali

Chakula ambacho kinabaki hutupiliwa mbali

(ii) Nyumba yoyote uingapo / unayoingia unapata watoto wawili

(h) (i) Neno Ji- ma (umoja) li- ya

(ii) Kiongozi (umoja) a-wa, m- wa, yu-u-a-wa

(iii) Mate Ji-wa (wingi) li- ya; ya-ya; ma; ji

(i) (i) Daraja hili huvukika/ linavukika/ litavukika/ lilivukika tu wakati wa Kiangazi

(ii) Kitabu hicho kinasomeka / chasomeka/ husomeka/ kitasomeka ijapokuwa sura zingine hazimo.

(j) (i) Sanduku lenye fedha limeibwa.

(ii) Sanduku lenyewe limepatikana

II (a) (i) Mbari – Ukoo/ mlango

Watu wa kitovu kimoja, jamii, ukoo n.k. Kamau ni wa mbario yetu Mbali – kisichokuwa karibu/ masafa marefu baina ya mahali na mahali/sio sawa sawa, tofauti k.m shati hili lina rangi mbali na lile.

(ii) kaaka- ishi mahali kwa mda/ kinywani sehemu ya juu ya kinywa k.m alijiuma Kaaka yake

Gaaga – geukaggeuka katika hali ya kujilaza, tuatua, pia garagara k.m vile aigaagaa kitandani kwa maumivu.

(b) (i) Enda nguu- (kata tamaa) Kukata tamaa kabisa

Alienda mguu hata kabla ya kujaribu

(ii) Chemsha roho - Kasirisha

Kuwa mkali, kasirika. Baada ya kutusiwa alichemka roho wakapigana

(c) (i) Reja

(ii) Toa athibu, kaaya

(iii) Toa malipo ya pesa kwa ajili ya kila alicjopokea

(iv) Kufupika kwa nguo

(d) Ukistaajabu mambo madogo utafanya nini ukipata makubwa

Si uzuri wa kustajabishwa na jambo kwani kuna uwezekano wa kupatwa na makubwa

- Usishangazwe na madogo

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 2003

SWALI LA KWANZA

1. (a) (i) Bainisha kwa kutoa maelezo kamili kwamba utamdaridhi ni neno la mseto (alama 3)

Neno hili limeundwa kutokana na maneno matatu ambayo ni utamaduni, tanda na ardhi. (Ni neno maana yake ni utamaduni uliotanda au kuenea ardhi nzima)

(ii) Tohoa maneno mawili kutokana na neno kutandaridhisha kisha ueleze maana za maneno hayo.

Kutanda - kuenea, kusambaa, kutapakaa

Ridhisha- Kupendeza, kutoshelewa, kufurahisha (alama 2)

(b) (i) - Nini maana ya " hawa hawana mipaka?"

- Wana uwezo wa kuwasiliana na wenzao kote ulimwenguni
- Wanasafiri kote ulimwenguni
- Wanaweza kufanya kazi kote ulimwenguni
- Hupata habari kupitia mashirika matandaridhi

(ii)
- Kwa sababu ni mashirika matanndaridhi ya habari
- Hutangaza habari za ulimwengu au za kimataifa
- Ni njia ya kujitambulisha kama watandaridhi
- Ni njia/ nyenzo za kuendeshea maisha yao

(c) (i)
- Utandaridhi umeleta mlahaka mwema baina ya watu, makampuni makubwa makubwa ya kimataifa / uwiano bora baina ya mataifa.
- Umepigisha mbele ustaarabu wa wanadamu wote. (alama 3)

(ii)
- Umeleta maangamizi makubwa ya tamaduni ya kimsingi
- Maangamizo kwa lugha za tamaduni hizo
- Kutoroka kwa utu miongoni mwa wanadamu wote/ kuwemisha ubingi
- Umeleta zahama chungu (maangamizi) kuenea kwa ukimwi

(alama 3)

(d) Chungu nzima

(e) (i) amara- shughuli/ mambo/ nyenzo. Nguzo/ mbinu

(ii) Mlahaka – uhusiano, ushirikiano, uelewano, uwiano

(iii) Wakereketwa – watetezi/ wahadidhina/ wafusi sugu/ wenye imani kali

(alama 3)

SWALI LA PILI

2. (a) (i) Mtoto hudhani/ hufikiri ulimwenguni umejaa raha na hauna huzuni/ hudhani ulimwengu ni kipande kitamu cha keki/ hakuna mates/ maisha ni ahadi njema bila huzuni.

(ii) Mtoto huyu ni yule ambaye hajajua kubainisha mambo

(iii) Anavyoendelea kukua akafahamishwa/ anabainisha na mengi yaletayo huzuni

(iv) Ingawa watoto hupendwa kwao, wanapokuwa watundu huadhibiwa nao huhuzunika

(v) Shuleni wanapozembea kazi wanaadhibiwa na pili huwahuzunisha

(vi) Hivyo basi huzuni ni ya pili katika maisha ya binadamu, sio ya kwanza ukiwa raha.

(vii) Kila mtu duniani huzongwa na huzuni/ huhuzinika

(viii) Raha humjia mwanadamu kwa nadra ilhali huzuni humvamia wakati wowote.

(ix) Wapo watu wengi wasiowahi kuonja raha maishani mwao

(alama 10) (kila jambo limalizikie katika huzuni)

(b)
- Mtoto anapofiwa na wazazi/ wazazi kuaga dunia
- Mtoto anayetupwa na mamake kijana
- Anayelelewa na mama wa kambo mwovu
- Mtoto ambaye babake ni mlevi

Ma - 10
B - 6
Ut - <u>4</u>
10

SWALI LA TATU

A a) i) yuyu huyu/.huyu huyu
Huyu huyu/yuyu huyu

ii) Vivi hivi/vivyo hivyo/hivyo vivyo/vile vile/hivi hivi (alama 2)

b) i) Huku kuimba kwako kuzuri kutampendeza mgeni (alama 1)

ii) Huu mche ni mzuri sana utanifaa (alama 2)

c) i) Chakula hiki hakina mchuzi wala chumvi (alama 1)

ii) Romeo aliamka, akatazama saa yake kisha/halfu akala kiamsha kinywa (alama 2)

d) i) Panya wote wanaotusumbua hapa nyumbani wameletewa paka ili awauwe wote

ii) Katika bwawa la maji pamepatikana/mmepatikana mbwa ambaye aliripotiwa kuwa ameibwa.

e) “Umeweza kuubeba mzigo huu peke yako!” Tajiri akashangaa

“lo!Umeweza kuubeba mzigo huu peke yako?” tajiri akashangaa

(alama 2)

f) i) Yoyote (alama 1) ii) Mwenyewe (alama 1)

g) Fuata

Faa

Haribu, haribiwa (alama 3)

h) i) Usingemuuliza vizuri asingekujibu bila wasiwasi (alama 1)

ii) Shangazi alichomoa upanga kwenye ala (alama 2)

I) i) Mtoto alinunua samaki kwa niaba ya mzazi ii) Samaki pamoja na motto wake (wa samaki) walinunuliwa

Mtoto alinunua kwa ajili ya mzazi (ili amletee mzazi)

Mtu Fulani alinunuliwa samaki na motto wa mtu mwingine

Mtoto alinunuliwa kutoka kwa mzazi wake (alama 4)

J) i) Bado kuna uwezakano/wakati uliopo ii) Hakuna uwezakano/wakati uliopita (alama 2)

B. a) i) Ardhi na mbingu/mbingu na ardhi (alama 2)

ii) Kigongo

b) i) di di di raru raru (alama 2)

c) Muujiza/ ibura/ ajabu/ kioja/ shani/ jambo lisilo la kawaida

hafifu/isiyo na thamani kubwa/dhaifu/unyonge

d) i) buibui/bui
   ii) nge/kisuse/sisuza

e) Dau la mnyonge haliendi joshi
   - kuku wa mkata hatagi na akitaga haangui na akiangua halei na akilea huchukuliwa na mwewe.
   - Mtaka hendi mkele na angeenda mkele apakie jahazi mtele tele huruma na upele

MWONGOZO WA KUSAHIHISHA MTIHANI WA KITAIFA 2004

SWALI LA KWANZA

1. a) Kutomchapa/kubembeleza/kumdekeza motto anapokosea/anakiuka uadilifu unamharibu/unamzorotesha tabia zake/Unamfanya mtundu
   Akitumia Methali (1 ½)
   Sehemu mbili maki 3. akishughulika nusu ya jumla ya (alama ni (1 ½)

b) Mtazamo wa zamani ambapo ulichukuliwa kuwa watoto na hata wanawake hawana akili lakini ukweli ni kwamba watu wana akili sawa/wote wan akili sawa/wote wanafanana/wanaume na wanawake. Ni utata unaoletwa na misimamo miwili tofauti usasa na ukale. Lazima agusie usasa na ukale
   (3x1 hakuna nusu)

c) Kama ambavyo mmea hudhoofa usipotuuzwa ndivyo ambavyo motto huzorota kitabia asipopewa malezi mazuri atazorota kitabia. Upande moja ni (alama 2) Mtoto asipopewa malezi mazuri atazorota kitambia (alama 2) Akisema ni kweli au ni sawa/ ni hivyo ni (alama 2)

d) Wanaume kuwadharau watoto na wanawake kwamba wana akili pungufu ni makosa (alama 4)
   Akinusisha wanawake, watoto na taarifa (alama 4)
   Si lazima ataje wanaume. (alama 4)
   Binadamu yoyote huzaliwa na akili zake; hivyo basi si haki kudharualiana kwa misingi ya kiakili (alama 2)
   Binadamu yoyote huzaliwa na akili zake (alama 1)

f) i) Kushindilia/ kulifanya lieleweke
kulishukumiza/kulilazimisha

ii) Kujiaminisha /kujidai/kujiepusha

Kujifanya/kujigangaza/ kukwepa/ kujiberegeza/ kujibambanya/ kujitia/ kujipambaniza.

SWALI LA PILI

a) i) Maendelo ya taifa hutegemea bidii/kujitolea kwa wananchi kazini (ii)

mazalendo hupata motisha apatapo aliyatamani (iii) Taaluma yoyote huchukua muda kutengenea kumakinika katika taluma Fulani. Huchukua muda kutengenea (iv) Mnazili lazima ahitimu darasani/mhazini ahitimu katika masomo rasmi ya darasa (v) anatakiwa afanye mazoezi kila mara ili asisahau (vii) wengi huona kuwa hawatapata kazi nzuri/ ya msharara mzuri. Wengi hulinganisha wenzao wenye viwango tofauti au mishara

tofauti/ ni rahisi kupata kazi zenye ujira wa kuvutia (viii) anayefanikiwa ni lazima/ni sharti yapaswa ajikakamue kazini. Hoja 8x1= (alama 8)

a) - 08

b) - 09 = 20

Mtiririko -03

Makosa ya sarufi jumla 10 x ½ =05

Hijai 06 x ½ =03

Ziada: maneno 10 zaidi alama tano zaidi ½

b) mashariki makubwa yanajiweza kiuchumi kuliko madogo. (2) Mashirika madogo hulipa mishahara duni isiyotegemewa (3) wafanyikazi hawawezi kutilia maanani kazi yao (4) Baadhi ya wakurigemzo jwabanizi na kuwapunja wafani kazi wao au/ ulipaji wa mishahara hutegemea utu wa mkurugenzi au/Masharika mengine hayana ustaratibu maalum ya kulipa mishahara (5) kuna haja ya kuwa na chama cha kupigania haki za wafanyi kazi. (6) Waliazili vingine ni wahitaji na hukubali chochote wanachopewa (7) wanao ajiriwa katika kampuni za kimaataifa mashirika makubwa hulipwa mishahara mikubwa (8) Wahazili lazima wapate tajuiba/ uzoefu na wawe wavumililivu (9) wakurugenzi wasio na subira huwafokea na /au hufutwa au kuwafuta kazi/wahazili wasio makinika hufokewa na au hufutwa kazi

Hoja 9x0=9 lazima ataje subira apate ½

SWALI LA TATU

1 a) i) Kigoma/kijigoma/vigoma/vijigoma (alama 1) ii)
Goma/Jigoma/magoma/majigoma (alama 1)

b) i) 1) Kueleza zaidi/kifafanuzi. 2) kupumzika kwa muda mrefu.
3) kiunganishi/badala ya kiunganishi (alama 2)

c) i) Yote: Jumla/ ujumla/nzima/bila kupunguza/bila kubaki
(alama 1)

ii) Yoyote: Bila kuchegua/bila kubogwa/bila kujali/zote/kila kazi
(alama 1)

d) I i) Nia/Kusudi nipe pesa nikanunue nguo (alama 1)
ii) Kitendo kufanyika-shamba imelimika
(alama 1)

II 1) Ngeli ya kivi wingi 2) Kuonyesha/kuashira 3) Jinsi au namna- hivi ndivyo unavyopika 4) kuhumizi/kuthibitish- hivi ndivyo tunavyofanya

e) i) Ijapo/ijapokuwa/ingawa/hata kama/hata ikiwa ii) Dhama mbili/mambo mawili yanayoelekea kukinza kupingana wakati huo huo

f) Msichana <u>mrembo</u> alikuja <u>upesi</u> akimkimbi<u>lia</u> dadake
kivumishi/ kielezi/ mnyambulika wa kitenzi
Kimbilia (½) akikimbilia (1/2) /lia /jinsi ya kufanya/ (alama 1)
Kupiga mstari tu alama kamili

g) Mama aliwaambia watoto wake " mtakaporudi nyumbani muoge, mle halafu muanze kusoma moja kwa moja badala ya kuharibu wakati wenu kwa kutazama vipindi vya runinga. Aliendelea kuwakumbusha wanaofanya maonyesho kwenye runinga tayari wamefuzu shuleni na wameajiriwa kazi. (Ijisehemu 14 anaweaz kuanzia mtakaporudi muoge, mle…..

h) i) Mahali: ndani ya. Mvunguni mwa/kando ya/chini ya/ ukumbini mwa/ mkabala mwa/ pembeni mwa/ukingoni mwa/nyuma ya/mpaka karibu na/ hadi/mpaka/kwa pembezoni mwa.

ii) Kiwango: Mpaka/hadi/kadiri ya /kati ya/zaidi ya chini ya/ juu ya/ kwa/ hata

i) i) Kucheza kwake kwa bidii kuliwafurahisha wengi waliohudhuria tamsasha hizo
ii) Chakula kililiwa na kila mtu akatosheka na kufanya karamu hiyo kufana

j) i) Kupa/peka peana/pana/kupana
ii) La Kula/ia/ika/lisha/liana/muyambuliko yoyote

k) i) Mtukufu: Tukua/tukuka/tukuzana/tukuzwa ii) Cbhumbia/Chumbiana/Chumbiwa/Anyambue

II) a) Mambo yakiwa hatari/makali/yakudhuru yatafutiwe mbinu mwafaka ya kutatua. (Apate au akose, hakuna alama)

b) i) Kuanza shughuli. Akitunga sentensi ya kudhihirisha maana atapata

ii) Kubaki na njaa/kukisa riziki

c) 1. Kuandaa/kutayarisha/kupnga chakula mezani 2. ajiri mtu kazi

Makosa ya sarufi 12 x ½ =06 (kika inapojikeza)

Hijali 06x ½ =03

KISWAHILI

KARATASI 2

OCT/NOV. 2005

1. SWALI LA KWANZA.

a)
- Kiingereza ni lugha ya kimataif
- Kiingereza ni lugha rasmi nchini
- Kiingereza ni mojawapo ya lugha zitumiwazo Nairobi
- Ni athari ya waingereza walioitawala nchi hii

(Yoyote 1=alama 2)

b) i)
- Idadi ya watu ni kubwa/watu ni wengi
- Watu huvalia nadhifu/wanawake ni warembo/wanawake huvaa suraali ndefu /wanawake hutengeza nywele zao/wanawake hupaka rangi kucha zao na midomo yao Watu huzungumza Kiswahili na Kiingereza karibu kila wakati. Wanawake wengi hendesha magari yao wenyewe
- Majumba mengine yana maumbo ya kipekee
- Barabara ni nyingi na pana
- Kuna magari mengi ya kila aina
- Wanaume husema Kiswahili na Kiingereza kupitia puani
- Wanaume hutembea kwa maringo wakining’iniza funguo za magari mikononi
- Watoto wa shule husema Kiswahili, Kiingereza na sheng’
- Watu wa Nairobi hutembea Kwa kasi sana bila simile

(zozote 4=1x4 alama 4)

ii) - Watu huvalia nadhaifu

- Huzungumza Kiswahili na Kiingereza karibu kila wakati
- Wanawake wengi huendesha magari yao
- Wanaume husema Kiswahili na Kiingerexa kupitia puani
- Watu hutembea kwa kasi sana bila simile
- Watoto huzungumza Kiswahili, Kiingereza na sheng'

(zozote 4 =1x4 alama 4)

c) i) - Ndio kwa sababu watu wa Nairobi ni wengi sana

- La. Anapiga chukukuonyesha wingi wa watu wa Nairobi

(yoyote 1=alama 2)

ii) Ili wapendeze

- Kazi wafanyazo haziwachafui
- Wanajiweza kifedha
- Ili waafiki heshima zao. (yoyote 1=alama 3)

d) - Limetumika nje ya muktadha/sheng si lahaja (alama 1)

e) i) Fikira/fikra/mawazo/mtazamo (alama 1) ii) Linalofaa/linalolingana na/linalopatana na/linaloakisi/linalostahiki/linlosadifu (alama 1) iii) Jumba refu (alama 1) iv) Waendelee na shughuli/kazi/plikapilka/harakati zao (alama 1)

SWALI LA PILI

- Ujambazi wa kimataifa umewasumbua walimwengu sana - Serikali nyingi zimejitahidi kupambana na janga hili.
- Fanaka haijapatikana.
- Tatizo kubwa ni jelezi la dhana ya ujambazi wa kimataif.
- Watakaburi hawa wanaamini kuwa ujamazi ni wa watu washenzi katika nchi zisizoendelea.
- Kwao ujambazi unaofaa kukabiliwa niwa madawa ya kulevya. - Unaosababishwa na vinyangarika kutoka ulimwengu wa tatu.
- Vinyangarika hivi ni sharti vifagiliwe ili ustaaragu udumshwe.

b) - Wamerekani walishtuka na kumaka kuwa taifa lolote au mtu yeyote angethubutu kuwashambulia.

- Hakuna ulimwengu mzima aliyeamini kuwa makrkani ingeweza kushambuliwa
- Huzuni ilitanda ulimwenguni kote.
- Marekani ililipiza kisasi kwa kuwaunguza waliokuwemo na wasiokuwemo kwa mabomu huko Afghanistan.
- Wengi duniani walisherehekea
- Tafsiri ya shambulizi hili ilizorota.

- Wengi walidhani kuwa ulikuwa mwanzo wa vita vya wasislamu dhidi ya wakristo.
- Waislamu wote walishukiwa kimakosa kuwa ni majambazi.

Mtindo wa kutuza

Maudhui	a-	alama 8
	b-	alama 8
Utiririko	-	alama 4
Jumla		20

SWALI LA TATU

a) Yangu- kimilikishi (alama 1)
Maridai- sifa (alama 1)

b) Kulia-Kuliwa (1x2=alama 2) Kuungia-kuungwa (1x2=alama 2)
(Zozote 4=1x4 alama 4)

c) Jinsi/namna/vile (alama 1)

d) Pahala hap ni pao (alama 1)

e) 1. Kiunganishi 2. Wakati uliopo
3. Mnyambuliko/jinsi ya kufanyana/kufanyiana
(alama 1x3 = alama 3)

f) 1. Majina yanayoanza kwa Ji-katika umoja na
MA- katika wingi (alama 1)
Mfano: jina- majina (alama 1)
2. Majina yasiyoanza kwa JI- katika umoja lakini huanza kwa
MA- katika wingi (alama 1)
Mfano: somo- masomo (alama 1)
3. Majina yanayoanza kw JI-katika umoja na ME-
Katika wing: (alama 1)
Mfano: Jino-meno (alama 1)
4. Majina yanayodumu katika wingi tu, huku yakianza kw
MA- (alama 1)
Mfano: maji (alama 1)

g) i) ilinyesha-kitenzi (alama 1) ii) Mfululizo-kielezi (alama 1)

h) Hatujachukua nguo chanche kuuza (alama 2)

I) i) ndiwe (alama 1) ii) Ndinyi/ndio. (alama 1)

(j) Safari yangu haikuwa na ugumu wowote (kwani/ kwa vile/ kwa Sababu/ kwa kuwa/ maadamu) nilikuwa nimejitayarisha vizuri

(alama 2)

(k) (i) Shukurani/ kushukuru/ mshukuriwa

(ii) Mwendo/ kuenda/ mwendewa/ mwendaji; mwendeshaji/ uendeshaji.

(alama 1)

TANBIHI: MINYAMBULIKO SAHIHI IKUBALIKE

(l) - Walikuja kutembea kwetu/ walituzuru (alama 1)

- Walitembea badala / kwa niaba yetu (alama 1)

(a) (i) - Naona aibu / soni/ haya/ izara/ fedheha/ tayayuri

- Nimetahayari/ nimesusuwaa

(ii) Ni mchoyo/ bahili/ mbafuni; ana mkono gamu/ wa birika

(alama 1)

(b) Kiweto/ koo/ tembe. Mtetea (alama 1 ½)

- Mtamba/ mori/ mfarika/ mbarika. Mbuguma/ dachia (alama 1 ½)

(c) (i) Zinduna, lulu, ambari (alama 1 x 3 = alama 3)

(ii) (1) Machapwi; perema

Matumbwitumbwi/ machubwichbwi/ ugonjwa wa kuvimba mashavu (alama 1)

(2) Tetemaji/ tetekuwanga/ ndui ndogo/ galagala/ homa inayoandamana na vipele mwili wote. (alama 1)

(iii) buni/ kahawa/ mabuni (alama 1)

KISWAHILI

KARATASI 2

USAHIHISHO

OKT/ NOV 2006

1. (a) 1. Ufisadi
2. Uongozi mbaya
3. Turathi za kikoloni
4. Uchumi unauegamizwa kwenye kilimo
5. Idadi ya watu inayopiku uwezo wa uchumi

6. Okosefu wa amani kukwamua raia kuto lindi la umaskini
7. Ukosefu wa elimu na nafasi za ajira
8. Madeni za kigeni

(b) Kudidimiza maendeleo

Umaskini – kuzidisha

Husababisha uhalifu

(c) 1. Kuwa na sera bora zinazotambua raia wengi wa mataifa hayo ni Maskini

2. Kizalilisha nafasi za ajira (kazi)
3. Kupanua viwaada hasa vinavyohisiana na kilimo
4. Kuendeleza elimu
5. Kuimarisha miuondo msingi
6. Kuchunga mfumo wa soko huru kuwa viwanda asiliha kuzidisha Umaskini

(d) Kuua viwanda asilia

Kuendeleza umaskini

(e) (i) Kulikabili nalo, kulitatua, kulishughulikia, kulitanzua kupambana Nalo, kulingazia, komesha

(ii) Kuzua, kupanda, kukuza, kuanzisha, kuotesha

(iii) Kuondolea, kusaheha, kuyafeleli

2. (a) 1. Ajira ya watoto ni tatizo sugu ulimweguni

2. Wengi huajiriwa katika nyanga mbalimbali
3. Familia nyingi ni maskini (fukara)
4. Kupanda kwa gharama ya maisha huzidisha umaskini
5. Nja huwatorosha nyumbani
6. Ukimwi umezidisha mayatima
7. Wengi huondolewa shuleni
8. Wengine hutoroshwa makwao na maonevu
9. Huko hutaabishwa kimwili na kiakili/ hufanyishwa kazi za sulubu/ Hulipwa malipo duni au wasilipwe kabisa
10. Hili huwasononesha na kuathiri afya yao.

(b) 1. Watoto wengine hujiingiza katika jina wanapokosa ajira

2. Wengine hujikuta madanguroni
3. Undaji wa Umoja wa Afrika ni hatua ya kushughulikia matatizo barani
4. Nchi za Afrika lazima zizingatie masharti ya umoja wa mataifa kuhusu Watoto
5. Nyingi zilidhinisha watoto kupitia shena zao
6. Lazima zishughulikie watoto kupitia shena zao
7. Watoto ni rasimali na tumaini la kizazi

3. (a) Chai, chumvi, sukari. Mvua, barafu, huzuni, teknolojia

(b)

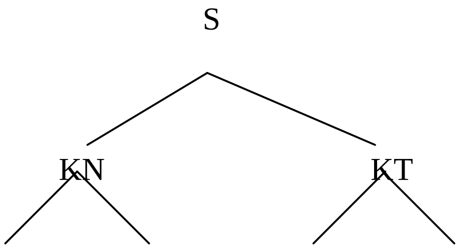

Kundi nomino
Fungu nomino

Kundi tenzi
Fungu tenzi

N V T N

(c) <u>a-li-m</u> - che-e-a

Awali Tamati

(d) b/p/m/w b/p/m/w
b/p/m/w

(e) Nisingalikuwa na pesa nisangalinunua nyumba
Singalikuwa na pesa singalinunua nyumba

(f) Tendata, fanyata

(g) (i) Hii?
(ii) Wapi?

(h) (i) Tuzo ilishindwa na mhunzi mrefu
Tuzo zilishindwa na mhunzi mrefu
Tuzo zilishindwa na wahunzi warefu
(ii) Yuyu huyu ndiye mwanafunzi anayesoma kifaransa
Huyu huyu ndiye mwanafunzi anayesoma kifaransa

(i) (i) Sahili/ sentensi ya wazo moja/ kitenzi kimoja

(ii) Ambatani/ vitenzi viwili zaidi/ mawazo mawili zaidi/ kiunganishi

(j) Nilinunua gari seuze baiskeli?!

(k) Mwema – Kirai Nomino

Chakula- Kirai Tenzi

(l) (i) Uchelewaji , mchelewaji, wachelewaji, mchelewa, chelezo, machelezo

(ii) Maandishi, andiko, mwandiko, mwandishi, mwandiki, mwandikiwa

(m) (i) Uwezekano/ haliya kutenda

(ii) Mazoea/ hali ya kutendwa

(n) Japo hakushinda mbio hizo, Selina alijufahidi sana Japo alijitahidi sana Selina hakushinda mbio hizo

Selina alijitahidi sana japo hakishinda mbio hizo

Japi Selina alijitahidi sana hakushinda mbio hizo

(o) Mwise alikunjua nguo alizokuwa ameanua

(p) Mtoto ambaye nilimsomesha ameasi jamii

Mtoto niliyemsomesha ameasi jamii

(q) Mkolwe alisema yakwamba hangethubutu kumpa pesa zake

Mkolwe alisema ya kwamba ya kwamba/ kuwa asingethubutu kumpa pesa

(r) Alisuku maziwa ya ngombe - kutikisa

Alisuka nywele vizuri - nywele mkeka

Ugonjwa hatari umezuka – kuibuka

(s) Kufupisha neno- kukala silabi/ Dondosha herufi

(t) (i) Kijiti

(ii) Jiti

(u) Kiunganisha - pamoja

Wakatiuliopo

Kihusishi

4. (a) Mahakama / kotini/ Daawa/ Muktaoha wa sheria

(b)

1. Msamiati teule- jelam rufani, mashraka
2. Washikadau/ wahusika kama kiongozi, namashtaka, mashahidi, hakimu, (jaji), mhalifu
3. Sentensi ni ndefu kimuundo
4. Kurejelea vyungu vya sheria za nchi
5. Lugha ya hakimu ni ya kuamuru
6. Lugha rasmi imetumika
7. Lugha sanifu imetuka
8. Lugha iliyotumika ni ya mfululizo- hakimu anapotoa hukumu
9. Utaratibu mtendo maalum wa kufuatiwa kesi inapoamuliwa Kortini
10. Lugha ya kuanunu

(c)

1. Lugha yenye kudadisi
2. Lugha yenye kukopa kutoka lugha nyingine
3. Lugha ya heshima
4. Lugha ya ishara hutumiwa uhalisia/ hutumiwa
5. Lugha hudhihirisha ukweli wa mambo
6. Mawakili huzozana kukatizana
7. Lugha ya kishawishi kwa hakimu
8. Lugha ya maagizo
9. Wanasheria wana lugha yao maalum
10. Mshtakiwa/ mshahidi ana uhuru wa kutumia lugha unayoelewa
11. Lugha limufaji kufasiriwa
12. Hakuna lugha ya ucheshi/ utani.

KISWAHILI

USAHIHISHO KARATASI LA PILI (102/ 2) 2009

1. (a) Ung'amuzibwete hufanya kazi mtu akiwa amelala/ usiku kinyume na ung'amuzi hufanya kazi mtu akiwa macho/ mchana.

(b) (i) Mambo yanayopatikana katika ung'amuzimbwete yana hasi hubana (ii) Huficha mambo ambayo mwanadamu hawezi kuyasema/ peupe/ kadamnazi

(iii) Hubaa matamanio yasiyo kubalika na jami/ makala

(iv) Hubania kauli zuluzoharamishwa na miko ya kijamii.

Huficha na kubana mambo ambayo binadamu hawezi kuyasema

(c) (i) Kwa ishara za ndoto

(ii) Kwa mitelezo ya kauli

(iii) Kwa ishara

(iv) Kwa matumizi ya lugha ya kitamathali katika uandushi

(d) Fred anawaza kuwa ung'amuzibwete ni jaa la mambo hazi ilhali Jung ana dhana mbili kuhusu un'amuzibwete – ile ya kibinafsi na jumuishi. Fred ana mtazamo wa dhana hasi katika ung'amuzibwete tofauti na jung ambaye anawaza dhana ya jumuishi.

(e) Ung'amuzibwete una uwezo wa kuathiri ungamuzi na matendo ya binadamu ya king'amuzi.

2. (a) (i) Mshikamano wa hisia

(ii) Mwelekeo mmoja
(iii) Mwono na/ hatima sawa

(iv) Hisia za mapenzi kwa nchi/ uzalendo

(v) Hauna ubanguzi

(vi) Falsafa na/ imani sawa/ itikadisaw

(b) (i) Mzalendo anaipenda nchi yake

(ii) Hawezi kuyatenda mambo yanayoweza kuiletea nakama nchi yake huanzazwa na mwanga wa mema anayoitakia nchi yake.

(iii) Hawezi kutawaliwa na ubinafsi na umero wa kujilimbikia mali.

(iv) Matendo yake houngozwa na mwelekeo wa kuiberesha nchi yake.

(v) Yuko radhi kuhasirika kama mtu binafsi taifa lake linufaike

(vi) Hana taasubi za kikabila

MATUMIZI YA LUGHA

(a) Mzizitizo ni duka la bahati. Munyambuliko wa fanya haukubaliki

(i) Duka la bahati anamo/ po/kofanya kazi juma linabidhaa nyingi

(ii) Juma anafanya kazi katika duka la Bahati lililo/mlimo/palipo/kuliko na bidhaa nyingi

(iii) Duka la bahati lenye bidhaa nyingi ndimo Juma anamofanya kazi

(vi) Juma anafanya kazi katika duka la Bahati ambalo lina bidhaa nyingi

(b)

(i) Ngeli

(ii) Kujilejelea

(iii) Uzoevu

(iv) Ukubwa

(v) Udogo

(ii) Sentensi ilingane na mfano uliotolewa katika sehemu (i) akiorodhesha apate 1.5

(c) Ukuta umemwumiza mvulana alipokuwa akiuparaga

Kiambaza	ghalamu	kwea
Sera	Shababu/shababi	panda
	Mvuli	sombera
		Parama

(d)

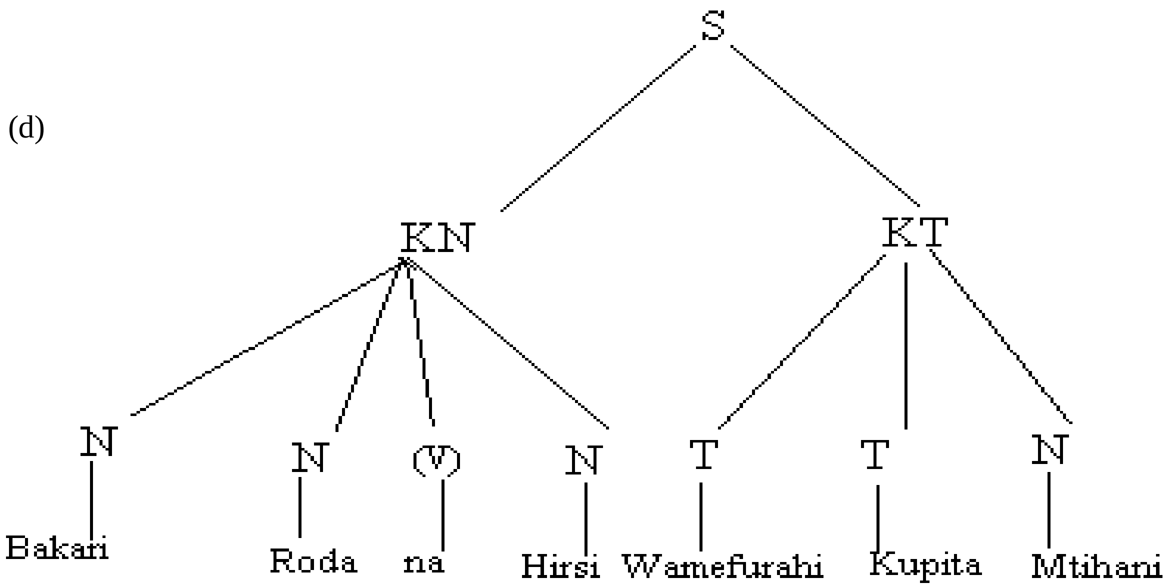

(e) m,gh

(f) kiwe kitenzi cha silabi moja yeye hufamaji

(g) Mala’ika mala-ika

Nge nge n-ge

(h) (i) Harusi ndogo

(ii) Aina ya ugonjwa

(iii) Yeye pamoja na wengine wametiwa hofu

(iv) Wao peke yao ndio wametiwa hofu

(v) Ugonjwa umewatia hofu

(vi) pamoja nay eye

(i) Kiganda amefalia kiganda

(j) (i) Hamali ameugua

(ii) Hahali alisema

(iii) Hamali angekwenda hospitali jana

(k) Jidovu la kiafrika limeharibika jichaka

Ndovu la kiafrika limeharibika chaka

(l) Wachezaji watashinda mchezo wa leo

(m) "Mtapenda kwenda Mombasa wakati wa likizo?" Baba alituuliza. Tunataka kwenda Kisumu kwa kuwa hatujaona ziwa Victoria" tulijibu.

Baba aliuliza, "mtapenda kwenda Mombasa wakati wa likizo?" "tunataka kwenda Kisumu kwa kuwa hujaona ziwa Victoria" tulimjibu.

"Je, mtapenda

(n)

(i) Kuonyesha maendelezo mabaya ya neno, kunalipigana bana

(ii) Kuonyesha mpangilio mbaya ya maneno katika sentensi km baba kile chakula a. alikula

(ii) Tafadhali " hakuna njia hapa kuonyesha neno lisilofaa katika mkadhaa km

(iii)

(iv) Kuandika neno geni km anakula matoke

(v) Kuashiriana maelezo yaliyotolewa chimau ufafanusi au maelezo saidi.

(o) (i) Hapo napo ndipo nisipotaka (ii) Hapo napo sipo nitakapo

(ii) Hapo napo ndipo nisipopataka.

(p) (i) Furaha amehama mjini (ii) Furaha amehama mashambani/ kijijini

(q) (i) Imbisha

(ii) Chekoa

Isimu Jamii

3. Kitaifa (i) Hifadhi ya amani utamaduni na utaarabu wa taifa

(ii) Hifadhi ya kubukubu za kihistoria.

(iii) Kitambulishi cha utaifa

(iv) Ugwe wa kuunganisha watu au kiunganishi cha taifa

(v) Huwapa watu hadhi na staha

(vi) Hutumika katika utafiti

(vii) Hutumika katika za biashara

(viii) Siaza

(ix) Elimu

(x) Mbunge

(xi) Sheria

(xii) Kuelezea sera za serikali

(xiii) Ni chombo cha utangazaji

(xiv) Ni chombo cha sannaa

(xv) Ni chombo cha mawasiliano

(xvi) Ni chombo cha ajira

(xvii) Ni kegerzo cha kuchucha wanaojiunga na viwango mbalimbali

(xviii) Katika uandishi

(xix) Hukuza michezo

(xx) Kujengo uzalendo

(xxi) Katika sherehe za kitaifa

KIMATAIFA

i. Hutumwa kufunzia vyoni ii. Katika mawasiliano katika mikutano ya kitaifa iii. Kutangazia katika idhaa mbalimbali iv. Katika uandishi wa majalinda na magazeti

v. Katika utafiti vi. Kama chombo cha ajira vii. Kuandika na kutafsiria maandishi au sannaa maarufu za kimataifa viii. Kuzambaza na kukuza utamaduni wa kimataifa ix. Katika burudani

x. Katika teknolojia au maendeleo ya kitekinologia xi. Huchangai katika kukuza lugha zingine xii. Hukuza amani baina nchi au watu tofauti xiii. Ni kitambulishi cha mataifa ya Afrika mashariki xiv. Husawazisha watu wa mataifa mbalimbali xv. Hukuza michezo xvi. Huendeleza biashara

KARATASI YA TATU (102/3) Fasihi

1. (i) Haya ni maelezo ya mwandishi kuhusu mawazo ya selume katika ndoa.

(ii) Anahisi hana mume kwani shoka amepuuza wajibu wake/ mzohali (iii) Amemwachia jukumu la malezi na kutafuta riziki, kazi ya Shoka ni kudoea alichotafuta selume.

(iv) Kama si wanawe Selume hangejisumbua kutafuta chakula

Zozote (4 x 1 = 4)

(b)

(i) Sitiara/ jazanda (1 x 1 = 1)

Mfano: Shimiri za baruti (1 x 1 = 1)

Maalezo: Matatizo ya ndoa (1 x 2 = 2)

(ii) Msemo/ Nahau: kutanga na njia – kuhangaika, kutafuta

(iii) Nida/ siyahi: Lo- kuonyesha hisia za kuchukizwa na mkondo wa ndoa yake.

(c)

(i) Kudhulumiwa kwa mwanamke katika ndoa km. Selume na shoka

(ii) Kutowajibika kwa wanaume. Km Shoka

(iii) Wanawake kuendelea kubaki katika ndoa zenye matatizo kwa sababu ya watoto wao na kujitolea katika yaliyopuuzwa na waume wao.

Zozote 2 x 2 = 4 (Mwanafunzi arejeree mifano kitabuni)

(d)

(i) **Asasi ya ndoa/ unyumba – ndoa ya maksuudi na tamima na ya maksuudi na mwanasururu**.

(i) Matatizo kati ya mume n mke

(ii) Dhiki zinazowakumba wanawake katika ndoa

(iii) Tamima analazimika kutawa kwa amri ya mumewe Bw. Maksuudi (iv)

Hana ruhusa ya kutoka wala kumwalika mtu nyumbani.

(v) Analazimika kujifungua nyumbani licha ya ushauri wa madaktari kutokana na kufukuzwa nyumbani.

(vi) Ananyimwa uhuru wa kuwa na mwanawe mdogo anayeishia kufariki (vii) Tabia ya Bw. Maksuudi inaishia kuivunja jamaa yao.

(viii) Bw. Maksuudi anamwacha mkewe na kuwafuata wanawake wengine huko nje

(ix) Mwanamke ananyimwa uhuru wa kuishi kama kiumbe anaweza kujiamlia

(x) Mwanamke hana uhuru wa kiuchumi. Km Mwanasururu ananyimwa urithi wake.

2. **Utengamano wa kijinsia/ taasubi ya kiume/ utengano kati ya wanawake na wanaume/ mgogoro wa kijinsia**

(i) Wanawake wanatumiwa kama vyombo vya starehe km. kazija na maksuudi, shoka na mainmuna.

(ii) Uhusiano kati ya mwanamke na mwanaume unatawaliwa na chuki na kisasa – Biti. Kocho/ Farashuu na maksuudi, kazija na maksudi.

(iii) Tamina anateswa na maksuudi hataki kumsamehe na kumrudia anapomtaka kufanya hivyo.

(iv) Uhusiano wa Maimuna na Bw. Maksuudi babake unaonyesha chuki inayotokana na matendo ya maksuudi mwenyewe.

(v) Kazija anapanga njama ya kumfumanisha maksuudi na mwanawe Musa.

3. **<u>Ukatii</u>**

(i) Maksuudi anavyomtrnda Bi. Tamina

(ii) Maksuudi anavyomtenda mwanasururu

(iii) Maksuudi kumpiga na kumfukuza/ taliki Bi. Tamina ilhali ana tumbo bichi

4. **<u>Dhiki/ kudhulumiwa kwa wanawake</u>**

(i) Maksuudi kutawisha Bi. Tamina na Maimuna

(ii) Maksuudi kumwendea kinyume Bi. Tamina (Jicho la nje)

(iii) Maksuudi kumpora Mwanasururu mali yake

(iv) Wanawake kuachwa nyuma kielimu na kikazi

5. **Nafasi mwanamke katika jamii**

(i) Wanawake kujihusisha na ukahaba ili kujikimu

(ii) Wahusika wengine waliishi maisha katika makazi duni km. Farashuu, Maimuna, Mwanasururu.

6. **Umaskini**

(i) Wanawake kujihisisha na ukahaba ili kujikimu

(ii) Wahusika wengine waliishi maisha katika makazi duni km Farashuu, Maimuna, Mwanasururu.

Kutaja – 1

Maelezo – 3

Maudhui yoyote – 2

Jumla – 8

2. (a) **<u>Maisha ya wafanyakazi na vibarua shambani ni duni na ilhali wanaofaidika ni wengine (al. 2)</u>**

(b)

(i) Tabdila- mvuwa, kibarua, tisiya

(ii) Lahaja – mte, kutipuza, mtilizi

(iii) Mazida- tisiya

(iv) Inkisari – ikijinamiya, lingiapo

(v) Kuboronga sarufi – uuliza na upepo (mfano wowotw ufaao)

Kutaja – 1

Mfano – 1 (Zozote 2 x 2 = 4)

(c)

(i) Tamathali za usemi

(ii) Tahishishi/ uhuishi – ndege watambuizao, upepo uvumao kwa ghadhabu, mito itiririkayo kwa furaha

(iii) Taswira – maji itiririkao, upepo mkali wa ghadhabu uvumao

(iv) Takriri/ uradidi- waulize, iulize, uulize

Kutaja – 1

Kueleza – 1